क्रं.नं.-८६

संस्कृत - विधि: प्रयोग - स्मार्त

दत्तकविधि:

3769

" Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai."

(1)

न त्वेकं पुत्रं दद्यात्प्रतिगृह्णीयाद्वा न स्त्री पुत्रं दद्यात्प्रतिगृह्णीयाद्वान्यत्रानु-
ज्ञानाद्भर्तुरिति । यत्तु समंत्रकहोमस्य पुत्रप्रतिग्रहांगत्वात् व्याहृत्यादिमंत्रपाठे च स्त्रीशूद्रयो-
रनधिकारात्तयोर्दत्तकः पुत्रो न भवत्येवेति शुद्धिविवेके रुद्रधरेणोक्तं ॥ वाचस्पतिश्चैवं ॥ तन्न स्त्रिया
भर्तुरनुज्ञयास्त्रिया अपि प्रति ॥ ६ ॥ दत्तकविधिर्लिखितः ॥ ६ ॥ यद्धोतुः ॥ यद्यपि म-
पात्रिधि नाभापीह दद्द्यर्थरूपं दत्तकहोमसाध्यं पुत्रं स्त्रियाश्च होमासंभवस्तथापि ब्राह्मणादिद्वारा-
प्रकारा होमादि निर्हरेन्नान्यादयः ॥ संबंधेन त्वेवमेवं शूद्रस्यापि ॥ स्त्रीशूद्रश्च सधर्माणौ निरस्ततेः ॥
अतएव पत्नी द्वारेण शूद्रं कर्तकहोमो विप्रद्वारेऽवोक्तः ॥ दक्षिणार्थं तु यो विप्रः शूद्रस्य जुहुयाद्धविः ॥
ब्राह्मणस्तु भवेच्छूद्रः शूद्रस्तु ब्राह्मणो भवेत् ॥ अत्र माध्यवाचार्यः ॥ यो विप्रः शूद्रदक्षिणामादाय
जुहुयान्मायितियं हविः ॥ श्रीतिपुष्पादिसद्ध्ये वैदिकैर्मंत्रैर्जुहोतिनस्यापि विप्रस्यैव दोषः ॥ १०॥

लक्ष्मीनारायणायनमः॥ श्रीरामंसमातरंकाशीलक्ष्मणंपितरंतथा॥
नत्वाविरस्वमोबुधाद्दत्तकेवक्तिसंप्रमतीं॥ नापुत्रस्यलोकोस्तीति
श्रुत्यापुत्रावश्यकत्वमुक्तम्॥ तत्रमुख्यऔरसः॥ दत्तकादयोगौ
॥१॥ णाः॥ तत्रमुख्यासंभवेगौणा[illegible]त्योरसाभावेदत्तकोग्राह्यः॥ ॥१॥
येचदत्तक्रीतादयोदशतेषु[illegible]रसेतरेषांतुपुत्रत्वेनपरिग्र
हाभावेनतेषांकलौधर्मानोच्यंते॥ अतोदत्तकधर्माएवोच्यते

वासनसी। कुंडलेदत्वाउष्णीषं चांगुलीयकं।। बधून्नेनरसंभोज्य ब्राह्मणान्सम्य विशेषतः।।

(2A)

सचपुत्रंपरिगृह्णीयाद्बंधूनाहूयराज्ञेनिवेद्यव्याहृतिभिर्हु
त्वापतिगृह्णीयादितिविधिनौगृहीतस्वभवतिनान्यथा।।
शौनकेनतु।पुत्रार्थंसमुपोष्यवैइत्युक्त्वा।।दातुःसमक्षंगत्वा
तुपुत्रंदेहीतियाचतम्।।समक्षंसोददत्तस्मैयेयज्ञेनेति
पंचभिः।देवस्यत्वेतिमंत्रेणहस्ताभ्यांपरिगृह्यचा।।अंगा
दंगात्यृचंजस्वाआघ्रायशिशुमुर्ध्वनि।।वस्त्रादिभिरलंकृ

॥२॥ त्यच्छत्रष्ठायाव हस्तकृतम्। नृत्यगीतैश्च वाद्यैश्च स्वस्तिशब्दैश्च सं
युतः। गृह्ममेयसमाधाय चरुं हुत्वा विधानतः। यस्त्वाहृदे तिहूाभ्यां
(3) चतुर्भ्य मानेत्यु चैकया। सोमादद दित्येताभिः प्रत्यृचं पंचभिस्त
था। स्विष्टकृता दिशेषं च कृत्वा होमं समापयेत्। दक्षिणां गुरवे
दत्वा इत्या इत्यादि विशेषकृतैः। अथ प्रयोगः। पूर्वेद्युर्दं
पतीभ्यां उपोष्य शुभेह्नि सुस्नातावलंकृतौ देशकालौ स्मृ ॥२॥

"Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai."

ममअप्रजत्वप्रयुक्तपैतृकऋणपापाकरणपुन्नामनरकत्राणद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंशौनकोक्तविधि
नापुत्रप्रतिग्रहंकरिष्ये ॥

(3A)

स्वस्ति

त्वा अवयोरपुत्रताजनितदोषपरिहारद्वारोत्तमलोकप्रा
प्त्यर्थं पुत्रप्रतिग्रहं करिष्ये इति संकल्प्य ॥ तदंगगणेशपूजन
वाचननांदिश्राद्धाचार्यवरणं च कुर्यात् ॥ ततः पुत्रप्रतिग्रह
होमं कर्तुं स्थंडिलोल्लेपाद्यग्निप्रतिष्ठांतं कृत्वा ॥ समिद्द्वयमा
दायमादाय ॥ पुत्रप्रतिग्रहहोमदेवतापरिग्रहार्थमन्वा
धानं करिष्ये इति संकल्प्य ॥ समिन्धित्यादि चक्षुष्यंतमुक्त्वा

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

देवाकालोसेकीर्तश्रीपरमेश्वरश्रीत्यर्थंपुत्रग्रहणंकरिष्ये।गणपतिसंपूज्य...।रा।नो।चं।द

॥३॥ त्रप्रधानंसमग्निंद्विश्चरुणासूर्यासावित्रीषड्ढारंचरुणांशेषे
णेत्यतमुक्त्वासमिद्धयंजुहुयात्।ततस्तुष्ठौदेवतासंख्यया
निर्वापप्रोक्षणेकुर्यात्।ततःआज्यसंस्कारांतेबंधुभिःस
(५) हराज्ञेनिवेद्यदातुर्गृहंगत्वापुत्रंदेहीतिसंप्रार्थ्यदाताउभ
यबंधुसमक्षंयेयज्ञेनेतिपंचानां।नाभानेदिष्टऋषिः।
विश्वेदेवादेवता॥आद्याश्चतस्रोजगत्यः।अंत्यानुष्टुप्।पुत्र ॥३॥

दानेविनियोगः॥ ज्येष्ठान्यंदद्यात्॥ देवस्यत्वेतिमंत्रेणाहस्ता
भ्यांपुत्रमुत्संगमारोप्यप्रतिगृह्णीतदत्तक इतिहेमाद्रौपरि
शिष्टोक्तेनवाप्रतिगृह्य॥ अंगादंगेतिजप्त्वातस्यमूर्ध्निनमा
घ्रायवस्त्रालंकारादिभिरलंकृत्यतात्यावापित्रादिभिःस्व
गृहमानीयतीर्थेनाग्नेःपश्चिमतउपविश्याववदानधर्मेण।
वादाययस्वाहृतेतिद्वयोः आत्रेयोवसुश्रुतोग्निस्त्रिष्टुप्॥

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

(८)

पुत्रप्रतिगृहप्रधानचरुहोमेविनियोगः॥ तुभ्यमग्नेपर्यवहन्त्सू
र्यांवहतुनासह॥ पुनःपतिभ्योजायांदाअग्नेप्रजयासह॥ तुभ्य
मग्नेत्यस्यस्तूर्यासावित्रीदेवताविच्यनुष्टुप्॥ पुत्र०॥ सोमोद
ददितिपंचानांसूर्यासावित्रीसावित्र्यनुष्टुप्॥ पुत्र०॥ ततःस्विष्ट
तादिहोमशेषंसमाप्यगुरवेदक्षिणांदत्वा०॥ ब्राह्मणान्भोजयि
त्वा॥ स्वगृह्योक्तोभुंजीत०॥ द्वाभ्यांचेतिचेनशाखांतरीयव्याहृ

॥४॥

(5A)

ति होमः समुत्पद्यत इति केचित् ॥ ततो जातकर्मादिकार्यं ॥ स च स्त्रि
या न देयो न चाह्योन्यत्रानुज्ञानात् भर्तुरिति वचनात् पुरुषेणैव
देयो ग्राह्यश्च तेनापि न ज्येष्ठं दद्यादिति निषेधात् ज्येष्ठोतिरिक्तो
देय ॥ केचित्तु ॥ सन्निधानाभावात् पुत्रः तस्य दत्तकत्वाभावेपि ॥ बहूना
मेकजातानां एकमेकश्चेत् सुतवान् भवेत् ॥ सर्वे ते तेन पुत्रेण पु
त्रिणो मनुरब्रवीत् ॥ इति गौतमप्रवचनोक्तेः रिक्थाहः ॥ अभावात् पुत्रसत्वे
यदि दत्तकः कार्यस्तर्हि तस्य संभवे सगोत्रत्वात् सपिंडत्वाच्च स एव नान्य
इति तु युक्तं ॥ दत्तकेकरणसाधारण्ये व्यवच्छेदाय अरिक्थाभावे

Joint project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

(6)

कुर्म्यमोर्थंत्तारदेहि कत्वानुस्यत्तिश्च जंतूकक्रियाकर्त्तुत्वाभावार्थं
चपुत्रांतरासत्वेतुवचनात्तस्ब्राह्मणादि त्रयंनास्तिभागिनेयः सुतः
कचिदितिवृद्धगोतमोक्तेभगि॥ नेयोपिनएवंहिदोहित्रोपिनादौहित्रं
भागिनेयंवाश्रद्धाएंवापिदीयतइति शौनकोक्तेः॥ सचसगोत्रः॥ स
कुल्यस्तद्वावेसगोत्रएववातेस्याप्यभावेअसगोत्रोपिग्राह्यः॥ त
॥५॥ स्यचचूडाकर्मादयः॥ संस्काराःसगोत्रेणैवकार्याः॥ विवाहस्तुमन्यं ॥५॥
कुलेअसमानार्षगोत्रयोसपिंडयाकार्यः॥ प्रवरमंजर्यामप्येवं॥ अ
न्यकर्माणिपालकगोत्रेणैवव्यवहारः॥ तस्य जनकजनन्योः

(6A)

सप्तपंचपुरुषं सापिंड्यं ॥ दत्तक्रीतादिपुत्राणां बीजवप्तुः सपिंड
ता ॥ पंचमी सप्तमी चैव गोत्रित्वं पालकस्य चेति वृद्धमनूक्तेः ॥
सप्तमीमतीयोद्वहेदिति व्याख्यानादष्टमपुत्राह्यापालकमातृपित्रो
स्तु त्रीन्मातृतः पंचपितृतः पु[illegible]तीत्योद्वहेदिति जनकान्निवृ
त्तपिंडगोत्रौ वर्षायोर्दत्तका[illegible]तीति त्रीन्मातृतः इति पैठीनसि
वचइत्यपरार्कव्याख्यानात् ये[illegible]पुरुषं पंचपुरुषं॰ यत्तु वृद्धगौत
मः ॥ स्वगोत्रेषु लुप्ता येस्युर्दत्तक्रीतादयः सुतः ॥ विधिनागोत्रमायां
ति न सापिंडं विच्छिद्यत इत्येवमादीनि यानि वचनानि तानि सप्तपु

(७) रूषसापिंड्यनिषेधपराणि ॥ न सर्वथा सापिंड्याभावपराणीत्युक्तं
सापिंड्यमीमांसायां । असगोत्रसपिंडश्चेद्दत्तकः ॥ तस्तदा वि
६ धिस्तदुत्पादकेन सापिंड्याभावस्य सत्वादिति व्याख्या ॥ नान्यके
पविरोधः इति स्मृतिभाति ॥ कमलाकरभट्टाः ॥ ऊर्ध्वं सप्तमात्पितृबं
॥६॥ धुभ्यो बीजनश्चेति गोत्रमक[illegible]त्यालकपितृमातृकुले पिसप्तपु ६
रुषमेव सापिंड्यमन्यथा बीज[illegible]श्चेति चानुपपत्तेः ॥ [illegible] इत्या ॥षम
दीनि सवर्णसपत्नमात्परं ॥ यद्येकजाता बहवः पृथक्क्षेत्राः पृ
थक्जनाः ॥ एकपिंडाः पृथक्शौचाः पिंडस्त्वावर्तते त्रिषु इति शास्त्री

(7A)

यस्य पृथक्क्षेत्रा भिन्नसजातीयस्त्रीषु जाताः पृथक् जनाः सजातीया भिन्नमातृषु जातास्तेषु त्रिपुरुषं सापिंड्यमिति विज्ञानेश्वरव्याख्यानेन पैठीनसी यस्यानेन संहारात्॥ मदनपारिजातस्तु समानवर्णासपत्नमातृविषयामिथ्युतदाहायतः पृथक्क्षेत्राः अतः पृथक् जना हेतुमज्जाव्याख्यानात्॥ सवर्णासपत्नमातुस्तु चतुःपुरुषं। पंचमी सप्तमी चैव मातृतः पितृतः स्तथेति

॥७॥ विशिष्टोक्तेः । उद्वाह्येत्यर्थः । पंचमीसप्तमीमतीत्येति द्याख्यायेदं
जनककुलपरमतेः एवैव व्याख्यो चितेति स्मृतिको मद्यत्क युक्तं
मितिवदंति ॥ अतएव एथा ज[illegible]त्र रसेन वमालक कुंतीभोजीय
(8) स्कंदाहृत गौतमवचनात्साक्षात्पु[illegible]त्यपि वा कारणाग्रहेत्यत्र भट्ट
सोमेश्वरोप्याह ॥ गौतमीयं तु [illegible]न जनकायमात्रस्य बोधकं ॥ किं
तु तत्पश्चात विशिष्टस्य । अन्यथा बंधुग्रहणानर्थक्यापत्तेः । चिं । पंच
पित तइति पैठिनसि विरोधाच्चात्रिपुरुषमेव युक्तो वस्तुतस्तु गो

Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

(8A)

त्रिह्नपालकस्यचेति वृद्धमनुवचनेनासगोत्रासपिंडोभयाभि
न्नरूपेत्रिविधेदत्तके सप्तपंचपुरुषमापिंड्यसमुच्चित्ते गोत्रसम
नेन विधियुक्ति । अग्निसमक्षं चितपज्ञापतिवत् । श्रवणात् । यत्तत्वन्य
तरदस्ति तत्तु तदंशेन विधिः उभयाभिन्ने तु उभयांशविधानेन वि
धिरर्थवान् । पैठिनसीय त्रीपुरुषपंचपुरुषात्मकेन विकल्पः ।
अबृद्धाषभीत्या स्नेहादत्तादि विषयं वा । पुत्रंप्रतिगृह्य विधाना
न्त कन्यायादत्तक तेत्युपेक्षणीय सोमेश्वरोक्तिः । अत्र पुत्रपद

(१) संतानोपलक्षकं।पुमान्पुत्रेतिवत्।तथाचसोमेश्वरोक्तिः।एवंच
तस्यादानेपालकपित्रादयएवार्याः।वरस्यापिसपत्नमातुस्तु
ल्यंस्वीयंत्रिपुरुषा।अतएवपितृपत्न्यःसर्वामातरस्तद्भ्रातरोमा
तुलास्तद्भगिन्योमातृष्वसारस्तद्दुहितरश्चभगिन्यस्तदपत्या
निभागिनेयानीति।अन्यथासंकरकारिणीतिस्मृमनूक्तिः।जन
नीसाम्यमाह।यत्रबीजगोत्रेणोपनयेत्तद्दीयंसाप्तपुरुषंपाल
कीयंतुपिंडानिवापात्रिपुरुषं॥पालकगोत्रेणोपनयेत्तदीय ॥८॥

Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

(9A)

मपिसाप्त पुरुषामितिसापिंड्यादीपिका॥२त च्चुडोपायनसंस्का
रानिजगोत्रेणवैकृत:।१ इत्ताद्यास्तनयास्तेहद्यैरन्यययादास्मउ
च्यतइति। कालिकावचोविरोधादुपेक्ष्यं॥२ दं ज्ञकीये ज्येष्टपु
त्रे अविवाहिते अनाहिताग्नौ चकनिष्टस्यदत्तकस्यापिपरि
वत्तिताद्दोषभयंभवति। दत्तकोत्तरोत्सन्नस्याप्योरस्यनतद्वि
वाहात्पूर्वंविवाहइतिन्यायाप्राप्तभिन्नोदरे चेदत्ते चापितव्य
तनयेतथा॥दाराग्निहोत्रसंयोगेनदोषंपरिवेदनेतिस्मरणा

स

(१०)

न्नदोषः। एवं चापादुके चोत्तरीयं च तर्जन्यां रौप्यधारणम्॥ न

जीवः पितृकः कुर्याज्ज्येष्ठे भ्रातरि जीवति॥ स्याद् द्वयोर्धर्मो ऽन्य

योरपि भवत्य एवमुक्तं। ...तौरसे पुत्रे चतुर्थांशं दत्तकः स्मृतः इ

ति वचनाच्चतुर्थांशभाक् दत्तकः स्यात्तत्र दत्तकादीनामौरस

कार्यकारित्वादौरसपौत्रसमवाय दत्तक एव स्वधाकर्ता पुत्र

षु विद्यमानेषु नान्यं वै कारयेत् स्वधां नाम इति सुमंतुः॥ पुत्रे

ष्विति बहुवचनाद्द्वौ पापि गृह्यंत इति माधवः॥ ॥ श्री

Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai joint project

(10A)

लादर्शस्तु पुत्रपदं पौत्रादिविशिष्टवाचकं । तेनौरसपुत्रपौत्रा
द्यभाव एव दत्तकः कर्त्ता ॥ पुत्रपौत्रश्च तत्पुत्रः पुत्रिकापुत्र एवं चे
ति स्मृतिसंग्रहे प्रपौत्राभावपुत्रिकापुत्रोक्तेः । पुत्रेषु सत्सु
पौत्रेषु नान्यं वै कारयेत् । विधानमृषिशृंगोक्तेश्चेति प्राह ॥
एवं च मायां दत्तकस्योभयकुले औरसासत्ते यद्येषामेकस्य
स्वासु भार्यासु चापत्यं न स्याद्द्वयं हरेयुः । पिंडश्चैकस्त्रिपु
रुषं दद्युः यद्युभयोर्न स्यादुभाभ्यामपि दद्युरेकस्मिन्नेश्रा

Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai joint project

मूळ प्रत पाहण्यासाठी संपर्क

इतिहासाचार्य वि.का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे

राजवाडे पथ, गल्ली नं. १, धुळे-४२४००१ (महाराष्ट्र)

दूरध्वनी क्रमांक (०२५६२) २३३८४८

Email ID : rajwademandaldhule@gmail.com